

SİVAS AĞA SINIFININ SOSYO-EKONOMİK DURUMUNA DAİR BİR İNCELEME (1780- 1831)

Zafer KARADEMİR

Özet

Oldukça geniş sınırlara sahip olmasına rağmen Osmanlı Devleti merkeziyetçi yönetim anlayışını uygulayan ve bunu büyük oranda başarmış bir devlettir. Bu anlamda sınırların en uzak köşelerinde görev yapan Osmanlı yöneticileri merkezin onayı olmadan atanamazken, en küçük köylerde bile kadılar başta olmak üzere devlet görevlileri merkezi gücün varlığını hissettiriyorlardı. Ancak devletin saray (idari), ordu (askerî), hazine (ekonomik) gibi temel organları zamanla klasik dönemdeki işlerliğini ve hükmetme gücünü kaybetmeye başlarken âyan, eşraf gibi merkezî güce rakip unsurlar gelişme fırsatı buldu. Sadece idari değil ekonomik alanda da giderek güç kazanan ve Osmanlı yönetiminin müsadere, azil, tayin, narh gibi önlemlerine rağmen ortaya çıkmaları engellenemeyen âyan sınıfı bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmada “âyan” ile ifade edilen kesim resmî görevli kimseler değil, kelimenin geniş anlamı ile şehrin ileri gelenlerinden ve âyan sınıfını oluşturan zümrelerden birisi olan “ağa”lardır. Sivas örneğinde incelenecek olan ağa kesiminin idari görevlerinden ziyade ekonomik alandaki rolüne bakılacak, iktisadi hayatın hangi sahalarda, nasıl ve ne oranda güç elde edebildiklerine dair bilgiler değerlendirilecektir. Ayrıca ağaların kişisel ve ailevi bilgileri ile sosyolojik yapıları da irdelenecektir. Bu çalışmada temelde Sivas Şerhiye Sicilleri ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sivas, âyan, ağa, ekonomik yapı, sosyal yapı, Osmanlı, Şerhiye Sicilleri.

An Investigation about the Social-Economic Situation of the Aga Class of Sivas (1780-1831)

Abstract

Although it has large borders the Ottoman State was a state which used and accomplished the central administrative understanding. Which means that Ottoman officials, who were appointed in the further places of the empire could not be appointed without the approval of the central authority and the kadıs made the central power, recognized even in the small villages. But while the states main organs as the palace (administrative), the army (military) and the treasure (economic) were losing their powers which they had in the classical age, the rivals of the central power like ayan and eşraf found chance to develop in the provinces. The ayan class who had gained administrative and economic power against of the central power by saving themselves from the central blockades like confiscation, dismissal, appointment, official price is the main topic of this study. But the class called as “ayan” in this study were not the officials but the class called as “ağa” who were some of the classes constituted of ayan. In this study

mainly the economic and social structure of ağa class will be investigated and some information about the economic fields in which the ağa class gained power will also be explained. The information about the personal and family structures will be investigated in spite of their administrative positions. At this study Sivas Şeriyeye Sicils used as the main archive source.

Key words: Sivas, âyan, ağa, economic structure, social structure, Ottoman, Şeriyeye Sicilleri.

Giriş

Osmanlı mali sisteminde özel mülkiyetin, özel teşebbüsün gelişiminin ve sermaye birikiminin önündeki engeller sıkça tartışılan konulardan olmuştur. Müsadere, narh, vergilendirme ve özel mülkiyetin kısıtlanması, bundan başka artı ürüne el koyma konusunda devletin üstünlüğü elinden bırakmamak adına geliştirdiği iltizam, mukataa, esham gibi yöntemler girişimci bir orta/üst sınıfın güçlü bir şekilde ortaya çıkmasına engel olarak sayılagelmıştır. Yine iyi bilindiği üzere miras hukukunun sermayenin bölük pörçük dağılmasına sebebiyet vermesi nedeniyle aile şirketleri veya uzun soluklu ortaklıklar ortaya çıkamamıştır (İnalçık, 1969, s. 138). Ancak bir girişimci, sermayedar ve en geniş anlamı ile bir burjuvazi sınıfının ortaya çıkamayışını sadece merkezci bir bakışla yorumlamak olanaklı değildir. Zira özel mülkiyetin genişlemesi, korumacı politikaların kalkması, iş gücü ve malların serbest dolaşımını öngören piyasa koşullarına geçişe köylülerden ve loncalardan çıkarlarının zedeleneceği kaygısı ile çoğu zaman destek gelmemiştir (İnan, 1963, s. 28). Bu merkezî ve yerel muhalefete rağmen Osmanlı tebası, lonca dışı piyasaya yönelik üretime katılma, artı ürüne el koyma ve bu sayede sermaye birikiminin yolunu açarak sınıfsal bakımdan farklılaşma/yükselme, vakıf sistemi ile müsadere koruma, kaçak ticaret ile piyasaya katılma gibi ekonomi dünyalarına yapılan engellemelere direnebilmişlerdir. Böylece sözü edilen çıkış yolları ile merkezî gücün ekonomik korumasından kısmen kurtulan âyan mali gücü ile nüfuzunu devlete kabul ettirmiştir.

Bu çalışmada incelenen kesim Akdağ'ın deyişiyle "XVIII. yüzyıl boyunca servet biriktiren önemli bir nüfuz elde eden âyan ve eşraf kesimin" (Akdağ, 1975, s. 57) Sivas şehrindeki temsilcileridir. Burada incelenecek zümre şehrin "namlı, faydalı, zengin, nüfuzlu ve saygın" kesimini oluşturan kimseler olacaktır¹. İsimlerinin sonunda "ağa" lakabı bulunan ve kimisinin köklü bir aileden kimisinin de ciddi bir ekonomik güç sahibi olmasından anlaşıldığı üzere şehrin ileri gelenleri oldukları açık olan kimseler, âyan zümresini oluşturan parçalardan biri olarak kabul edilmişlerdir². Her yerde olduğu gibi Sivas şehir

¹ Bu sıfatlar İnalçık'ın gördüğünü ifade ettiği bir belgede âyan hakkında kullanılmaktadır (İnalçık, 1994, s. 171).

² Zira hem âyan hem de ağa kelimeleri bir yerin ileri gelenleri, büyükleri manasını içermektedir (Pakalın, 1983, s. 21 ve s. 120). Ayrıca şehirlerde ve şehirlerin dışında

merkezinde de bir orta sınıf olarak sermaye biriktirme ve bunun sonucunda sınıfsal bakımdan yükselme gayretinde olan çeşitli aileler vardı³. Bu ailelerden Sivas'ta meskûn olanlar arasında Zaralızadeler, Kenanzadeler, Hatibzadeler, Sarızadeler, Mütevellizadeler, Fertellizadeler, Kömürlüzadeler, Torunzadeler, Gazzazzadeler, Altıparmakzadeler sayılabilir. Kimi zaman valilik, mütesellimlik, mübayaacılık, deve sürücülüğü, esnaf yöneticiliği gibi resmî görevler elde ederek yönetsel anlamda nüfuzlarını hem devlete hem de halka hissettiren bu gruplar ziraat ve küçük/orta ölçekli imalata yönelik alanlarındaki ekonomik faaliyetleri ile de etkin olmaya çalışmışlardır⁴.

Âyanın sözü edilen nüfuzun farkında olduğu açık olmakla birlikte bu kesimin birbirleriyle olan ilişkilerinin kökenleri ve boyutlarına dair bilgiler yeterli değildir. Kendi aralarında ortaklıklar kurarak tekelleşmeye gitme gayreti içinde olmuşlar mıdır? Daha çok ekonominin hangi alanında ortak hareket etmişler, hangi alanlarda rekâbet içinde olmuşlardır? Ayrıca âyanın gündelik yaşamını sıradan insanlardan ayıran ve onların “zengin” olduklarını gösteren belirteçler var mıdır? Var ise bunlar neler olmuştur? Bu bağlamda âyanın lüks meta tüketimi içinde hangi kalemler yer almıştır? Âyanın yatırım araçları neler olmuş ve bu araçların sermayelerini artırma ya da koruma yolundaki başarı/başarısızlıklarına etkisi ne olmuştur? Müflis ağalar kimlerdir? Ekonomik çöküntülerinin nedenleri belirgin midir? Aralarındaki ilişki toplumsal yapıya da yansımış mıdır? Bu anlamda mesela evlenme konusunda âyan arasında bir

zenginleşen kimselere zamanla âyan denildiği, bununla o yörelin ileri gelenlerinin kastedildiği bilinmektedir (Özkaya, 1994, s. 7). Dolayısıyla burada âyan olarak incelenen kesim kelimenin dar anlamıyla ifade edilen “resmî âyan” sıfatına sahip olanları değil, geniş anlamı ile âyanı oluşturan zümrelerden biri olan ağaları kapsamaktadır.

³ Burada Osmanlıdaki “sınıf” kavramının Batılı (Avrupalı) toplumlardaki “sınıf” kavramı ile tam olarak örtüşmediği ve aslında Osmanlı tebası içinde Batılı sınıfların birebir karşılığının vücut bulmadığı belirtilmelidir. Bu çalışmada “sınıf” kelimesi daha çok ekonomik güç bakımından daha zayıf toplumsal gruplardan ayrılan kesimleri ifade etmektedir. Bu anlamda ağa sınıfı ya da âyan, eşraf gibi ifadeler ekonomik gücü toplumsal ortalamanın üstünde olanları temsil etmektedir. İçerisinde resmî yöneticilerden mültezimlere esnaftan ulemaya çok çeşitli meslek gruplarını barındıran âyanın siyasal, dinî, yönetsel gücüne dair saptamalar yapmak bu çalışmanın temel amacı dışında olmakla birlikte adı geçen alanlardaki nüfuzlarının ekonomik yaşamdan keskin bir şekilde ayrılamaması nedeniyle yeri geldikçe bunlara da değinilecektir.

⁴ Aslında bunlar gibi köklü bir aileye mensup olan ağalar üst/orta sınıf olarak değerlendirilebilirler. Zira güçlü bir aileye mensup olmayanlardan oluşan ağa sınıfına göre toplumsal ve ekonomik yaşamda nüfuzlarının etkisi daha belirgindir. Büyük ailelerin elde ettikleri idari, askerî, mali görevler, kurdukları vakıfların hacmi bunu doğrular niteliktedir.

kapalı model gelişmiş midir? Örneğin bir âyanın evlenirken öncelikle âyan kızını tercih etmesi söz konusu olmuş mudur? Şehir merkezinde âyanın belli bir mahallede toplanması gibi bir hizipleşme olmuş mudur?

Bu çalışma her biri ayrı bir inceleme konusu olmaya aday bu soruların bir kısmına ilişkin cevaplar arama yolunda atılmış ufak bir adım olarak değerlendirilebilir. Sivas Şeriyeye Sicilleri'nin başladığı 1780 tarihi, çalışmanın başlangıç tarihini oluştururken âyanın etkilerini yitirmeye başladığı ve ağaların temel dayanaklarından olan tımar sisteminin iyice etkisizleştiği 1831 yılı bitiş tarihi olarak alınmıştır.

1. Sivas Ağa Sınıfının Ekonomik Durumu

1. 1. Ağa Sınıfı ve Toprağa Bağlılık: Toprak Tasarrufu ve Tarımsal Üretim İçinde Ağalar

Tımar sistemi on altıncı yüzyıldan sonra giderek yozlaşmaya ve etkisini kaybetmeye başlamasına rağmen Osmanlı tarihi boyunca toprağa dayalı ekonomi ve tarım hiçbir zaman önemini yitirmedi. On dokuzuncu yüzyılda dahi sınaî üretim ithal ürünlerin boğucu etkisi altında durma noktasına gelmişken, tarımsal saha bir manevra alanı sağlamaktaydı (Yıldırım, 2000, s. 152). Yine devlet kaynaklı dirlikler üzerinde söz sahibi olmak, devlet katında makam elde etmek önemli bir yatırım aracı idi (Piterberg, 2005, s. 194). Kimi yazarlara göre tımar sisteminin çökmesi ile birlikte eyalet merkezlerinde ve diğer şehirlerde nüfuzlarını ve otoritelerini tımar sisteminde işgal ettikleri yere borçlu olmayan bir asil tabaka (yeni bir eşraf) sınıfı kendini göstermekteydi. Bunlar arasında mukataa çiftliklerine, vakıf ve has gelirlerine ve her çeşit çiftliklere sahip kimseler olduğu gibi büyük tüccar ve tefeciler de vardı (Mutafçieva, 1998, s. 178).

Ancak gerçekten tımar sisteminin iyi işlemediği dönemlerde âyan sınıfı tımar sahibi olmaktan çekinmiş miydi? Yoksa bir kısmı sözü edilen diğer alanlara kayarken, diğer bir kısmı hâlâ tımar toprağını işlemeye/işletmeye devam ediyor muydu? Daha özel sorulacak olursa, geç 18. ve erken 19. yüzyılda Sivas âyanı içinde tımar sahibi olanlar var mıydı?

Yıkılışına kadar tarımsal ekonominin başat rolünün hiçbir zaman değişmediği Osmanlı Anadolu'sunda toprağa bağlılık gerçekte bir zorunluluktur. Hele iç kesimlerde öteden beri ticari meta üretiminde çok fazla rol almayan Sivas gibi bir yerleşim yerinde bu durum daha belirgindir. Bu anlamda Sivas orta ve üst sınıfına mensup ağaların ortaya çıkışlarını sağlayacak ve girişimciliklerini besleyecek en verimli alan tarımdır. Burada tımar sahibi olarak toprakları işlemenin/işletmenin, gelir getiren ve âyanın hâlâ tercih ettiği bir alan olup olmadığı sorusu önemlidir. Her ne kadar bu dönemde tımar sahiplerinin sürekli savaşlar nedeniyle tımarlarının başında olamamaları ve servet birikimine fırsat

bulamamış oldukları bilinse de (Özkaya, 1979, s. 224) kendilerine devlet katında mansıp elde edemeyen âyan, toprağı bir başka uğraş alanı ve zenginlik aracı olarak görmüşlerdir. Bu çalışmada elde edilen ve Sivas Şeriyye Sicilleri'ndeki kayıtlardan elde edilen verilerle oluşturulan tabloya (Tablo: 4) bakıldığında mesleği ile birlikte ismi geçen 102 ağanın en çok rağbet ettiği iş kolu olarak tımar toprağına sahip oldukları (*erbâb-ı tımar*) ve yoğunlukla tarıma dayalı bir yaşamı devam ettirdikleri anlaşılmaktadır. Bu 102 ağa içerisinde 53 ağa (%51) tımar toprağını tasarruf etmekteydi. Bu durumda her iki ağadan birinin bir şekilde toprağına bağlı bir ekonomide yaşamını devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

Bireysel olarak ağaların iş kollarının tespit edildiğı bu tabloya ek olarak Sivas ili özelinde dikkat çekici bir biçimde önemli âyan ailelerinin de gerek vakıf sistemi içerisinde⁵ gerekse vakıf dışında iltizam (malikâne) ve çiftlik sahipleri olarak toprağı tasarruf etme konusunda etkin bir şekilde var oldukları görülmektedir. Tımar toprağına bağlı geçim bir zorunluluk olması hasebiyle ve belki de başka gelir kalemleri bulma konusunda yeterli gücü kendilerinde bulamayan ağalar ve ağa kökenli köklü aileler bu önemli kalemi kaybetmeme konusunda ısrarcı olmuşlardır. Örneğin Sivas'ın Kazâbad nahiyesinde Kağay? adlı köyle 14.550 akçe tımara mutasarrıf⁶ olan Kasaboğlu Seyyid Hüseyin Ağa'nın, aynı köyde aynı miktar tımar sahibi iken çocuksuz olarak ölen bir başka şahsın mahlul kalan tımarına (*icmallüsü olduğum ecluden diyerek*)⁷ ilhak suretiyle şeri yolla sahip olmak istemesi bu minvalde değerlendirilebilir.

Sivas'ta oturan ağalar sadece köylerde değil Zaim Mağalzade? Esseyid Elhac Ahmed Ağa'da olduğu gibi⁸ şehrin merkezindeki arazilerde de tımar faaliyetlerini devam ettirmektedirler. Sivas arazisinin genişliği ve ürünü pazara ulaştırma konusunda nakliye sorunu yaşanmayacağı düşünüldüğünde bunun böyle olması oldukça doğal olmalıdır.

⁵ Pek çok örnekten birini anmak gerekirse Haremeyn-i Şerife'nin vakıflarına ait Sivas'taki bazı köylerin mukataacılarından birisi de (*maattevelliyeye ba- hatt-ı hümayun yed-i vahiden zabt etmek üzere*) Kenanzade Seyyid Ali Ağa'ydı. SŞS, 5/ 281, 20 Muharrem 1208.

⁶ Sivas Şeriyye Sicilleri, Defter Nu.: 9, Sayfa Nu.: 84, (Bundan sonra: SŞS, 9/ 84), 23 Rebiülaher 1225.

⁷ Bu tip tımarlar birbirlerine intikal edebilen tımarlardır (Şahin, 1979, s.922). Ayrıca icmallü tımar bir kimseye bütün olarak verilen ve içinden başka bir parçanın alınarak başkasına verilmesinin mümkün olmadığı tımarlara da denir (Şahin, 1979, s.931).

⁸ Zaim Mağalzade? Esseyid Elhac Ahmed Ağa'nın hem Sivas şehir merkezinde hem de en az iki farklı köyde tımar toprağı vardı ve bu topraklarda temel olarak buğday, arpa ve fiy yetiştirmektedir SŞS, 13/111, 3 Cemaziyevvel 1240.

Şüphesiz toprak üzerinden varlıklarını devam ettiren sınıfların sadece toprağı işleyerek ve ürünlerini piyasaya sürerek ayakta kaldıkları düşünülemez. Kaldı ki toprağa üretici olarak bağlanmak asıl riskli uğraş alanı olmalıydı.

Zira iklimsel ve fiziki şartların ürün kalitesini ve miktarını düşürme riski ile savaşlar adına resmî mübayaaların olması ihtimali her zaman mevcuttu. O halde toprağı işlemek dışında toprak üzerinden sermaye elde etmenin bir başka yolu olan artı ürünün toplanması işine girilmeli ve daha az riskli olan bu alanda etkin olunmalıydı. Öyle de oldu. Sivas'taki Osmanlı orta ve üst sınıfı, incelenen dönem içinde tımar dâhilindeki vergileri toplama işini de üstlendiler. Sivas âyanı içerisinde önemli bir yere sahip olan Mütevellizadeler bu bakımdan önemli bir temsil yeteneğine sahiptiler. Bu aile Sivas köylerine ait muhasebelerin toplanması işini üstlenmişlerdi. 1196 senesinin Müzalçakırı? Çağnasun? ve Bingöl ile bağlı köylerin vergilerini toplama hakkını Mütevellizade Hüseyin Ağa bin Mehmed Ağa uhdesinde bulunduruyordu (SSS, 2/ 4, 21 Rebiülaher 1196). Yine aynı ailenin Sivas ili köylerinde malikâne sahibi oldukları ve bunu uzun süredir devam ettirdikleri de anlaşılıyor. Öyle ki Mütevellizadelerden Hasan Ağa'nın oğlu Osman Ağa ve ailesi en az üç kuşaktır bu arazilerin malikâne hisselerini tekellerine almışlardı⁹. Yine Kenanzadeler Haremeyn-i Şerifeyn evkafının Gelinkiras'daki aşarını mukataa usulü ile toplamaktaydılar (SSS, 1/212, 24 Zilkade 1193). İmaret Mahallesi'nde oturan ve erbab-ı tımarlardan olan Hüseyin Ağa, Gürün kazası dâhilinde ve havass-ı hümayun yanında olan İlbeğli kışlaklarındaki bazı toprakların aşarını toplamaktaydı (SSS, 1/161, 29 Receb 1193).

Sivas'ın önemli âyan aileleri sadece sancak merkezine bağlı topraklarda değil uzak köy, mezra ve kasabalarda da malikâne usulü ile vergi toplamaktaydılar. Örneğin Sarızadeler, Mütevellizadeler ve Sarracızadeler'den bir kısmı Tokat'taki bazı köylerin vergilerinin mukataasını almışlardı (SSS, 1/231-232). Yine Şeyh Çoban Mahallesi'nde yaşamış olan Ahmed Ağa bin Ömer'e babasından Artukabad kazasına bağlı Ateşmend? köyünün malikânesinden bir miktar hisse kalmıştı (SSS, 3/59). Nüfuzlu bir aileden olan İnce Mehmed Ağa Hafik'e bağlı Yarhisar mukataasının mutasarrıfıydı ve kendisinden istenen miri ödemeleri ödemekle yükümlüydü (SSS, 5/221, 5 Rebiülevvel 1208). Üstelik -iddiasına göre- yüz yıldan fazladır burasının öşür ve diğer resimlerini kendileri malikâne usulü ile toplamaktaydılar¹⁰.

⁹ Hasan Ağa'nın hisse sahibi olduğu köyler Naçir?, Adem Fakih, Kürt Kılavuz, Kütükçü, Tayyib Hacı, Kalacük, Akviran ve Karaviran adlı köy ve mezralardı (SSS, 3/118, 27 Cemaziyelâher 1203).

¹⁰ SSS, 3/189, 20 Ramazan 1204. Aslında bu topraklar malikâne - divani işletmesi şeklinde olup, en azından 25 Ramazan 1204 tarihi itibarıyla malikâne kısmının yarısına İnce Mehmed Ağa sahipti.

Ağaların en önemli uğraş alanları olan toprak tasarrufu alanında belirgin şekilde büyük âyan ailelerine mensup olanların çok daha etkin oldukları anlaşılıyor. Öyleki üst gelir grubunda değerlendirilebilecek olan ailelere mensup ağalar daha küçük sermayedarları âdeta kredi verir gibi beslemişlerdir.

Zaralızade Abdullah Paşa'nın borç verdiği kimseler arasındaki ağalar bu mahiyette değerlendirilebilir. Abdullah Paşa'nın alacağı (*zimematı*) olan tımar sahiplerinden ağa olanların isimleri ve zimmet miktarları şu şekildedir¹¹:

Borç Verilen Ağanın İsmi	Alacak (Kuruş)
İmamzade Derviş Ağa	500
Kasapzade Ahmed ve Mustafa Ağa	486,5
Recep Efendizade Hüseyin Ağa	420
Dervişzade Bekir Ağa	350
Abdizade Recep Ağa	325
Kenanzade (isim yok)	300
Yusuf Çavuşzade Paşa Ağa	162,5
Abdizade Abdi Ağa	80
Cemalzade Hüseyin Ağa	79

Tarım gibi riskli bir alanda yer almaya çalışan ağalar dinamik bir şekilde sisteme dâhil olmak zorunda olduklarının farkındalardı. Bu anlamda güçlerinin yetmediği durumlarda ortaklıklar kurarak (*müştereken*) tımar sistemi içinde yer almaya çalışıyorlar¹² veya büyük toprakları mülkiyetlerine alma konusundaki gayretlerini ortaya koyarak¹³ Osmanlı coğrafyasının sair bölgeleriyle uyumlu bir davranış sergiliyorlardı. Ancak erbâb-ı tımandan Seyyid İsmail Ağa bin Ahmed ile Seyyid Ömer bin Seyyid Mehmed Ağa arasındaki anlaşmazlıkta görüldüğü gibi elde edilmiş toprakların büyüklüğü kadar onun elden çıkmaması da gerekiyordu. İki ağa arasında Çukurbostan isminde bir bahçenin bir kısmı dava

¹¹ SŞS, 5/156, 29 Safer 1207. Burada ismi geçen ağaların Sivas'ta meskûn oldukları konusunda bir bilgi yoktur. Ancak diğer sayfa ve defterlerde aynı isimlerin geçiyor olması, bunların Sivaslı ya da en azından Sivas'ta yaşayan kimseler olduklarını ortaya koymaktadır.

¹² Mesela Hüseyin Ağa, El- Hac Mehmed Efendi ile ortak olarak zeamete mutasarrıf idiler. SŞS, 1/ 29, 14 Muharrem 1192.

¹³ Örneğin 6 Cemaziyevvel 1204 tarihinde Gazzazzade Ömer Efendi Karamollazadeler'den Mehmed Ali ve Abdullah Ağa'ların Simkürek köyündeki tarlalar, çayır ve harman yerinden oluşan çiftliği satın almıştı (SŞS, 3/10). Yine Seyyid El- hac Ömer Ağa Murad veledi Bogos adlı zımmiden alacağı olan 1050 kuruşa karşılık İstanbul'da yaptıkları anlaşma gereği Murad'ın Hafik'te sahibi olduğu 12 kıtadan müteşekkil çiftliği rehin olarak almıştı (SŞS, 13/ 192, 21 Rebiülevvel 1241). Mahkeme ikinci satışları haksız bulmuş ve vaziyet başa dönerek Murad yeniden çiftliğine sahip olmuştur.

konusu olmuş, Ömer Ağa İsmail Ağa'yı kendi toprağını işgal etmekle suçlamıştı. Sonuçta davacı İsmail Ağa'nın haksız olduğuna karar verilmiş, işgal ettiği bir hendekten müteşekkil yerin Ömer Ağa'ya ait olduğu ispatlanmıştır. Her ne kadar bahçenin büyüklüğü belli olmasa da bu örnek vaka iki ağanın bir toprak parçası üzerindeki aidiyet mücadelesini yansıtmaya bakımından önemlidir (ŞŞS, 5/276, 27 Şevval 1208).

Sivas âyanından Nalbandoğlu Seyyid Osman Ağa da böyle bir anlaşmazlık içinde yer almıştır. Osman Ağa söz konusu anlaşmazlığı Hafik'e bağlı Yarhisar mukataasına mutasarrıf olan İnce Mehmed Ağa ile yaşamıştır. İnce Mehmed Ağa mahkemeye başvurarak kendi tımarından bir parça olan Yarhisar köyünün Kavak mevkiindeki Kavakyamacı denilen toprağın tasarrufu konusunda Osman Ağa ile anlaşamadıklarını ifade etmiştir. Sonunda şahitlerin de desteğiyle Kavakyamacı toprağından elde edilen öşür hasılatının kendisi ve Osman Ağa ile ortağı arasında yarı yarıya (*nısf üzere*) paylaşılması konusunda anlaşmaya varılmıştır¹⁴.

Tımarla büyümeyi hedefleyen ağaların karşılardaki en büyük sorun belki de bitmeyen savaşlardı. Öyle ki savaşlar artık servet bakımından artı değer katmıyor, savaşta gösterilecek başarı tımar sahiplerine, mesela zaim olmak gibi bir fırsatı vermiyordu (Özkaya, 1994, s. 44). Aksine savaşta canını kaybetme riski ekonomik büyüme önünde önemli engellerden birini oluşturmaktaydı. Bu anlamda tımar sahibi olan ağaların savaş yolunda ya da esnasında vefat etmeleri sık rastlanan bir durumdu. Bunlardan birisi olan Seyyid Hüseyin Alemdar Ağa aslen Hamurkesen mMahallesi'ndendi ve Mora'da sefer yolunda iken vefat etmişti (ŞŞS, 13/18. 13 Rebiülaher 1239). Yine Mora seferinde vefat eden tımarlılardan birisi de Kara Mustafazade Seyyid Mehmed Ağa'ydı (ŞŞS, 13/27, 23 Cemaziyelâher 1239).

Toprağı işleme/işletme yanında tarımsal sanayinin ilk örneklerinden olan değirmenler konusunda da ağalar faaldiler. Mesela bunlardan birisi Ahmed Ağa idi. Ağanın bir çiftliği, bir konağı ve değirmeni bulunuyordu ve hem çiftliğinde hem de değirmeninde üretim yapıyordu¹⁵. Su değirmeni sahibi olan ağalardan Göbdenlizade Seyyid Mehmed Ağa'nın Horhun köyündeki üç değirmende toplam 550, Sarraf köyündeki değirmende ise 1000 kuruşluk hissesi vardı (ŞŞS, 13/79, 23 Muharrem 1240). Horhun'dakilerden birisi çalışır durumda olmamasına rağmen diğerleri faaldi. Zira ağanın Sarraf'daki değirmende buğdayı ve arpası vardı. Böylece hem eken hem de hasadı mamul hâline

¹⁴ ŞŞS, 5/86, 29 Zilkade 1206. Aslında bu bölgede yer alan diğer birkaç arazide bu iki ağadan başka Yarhisar köyü ağalarının da tımar hisseleri vardı. Söz konusu ağalar bu arazilerin divani hissesine sahipken malikâne hisseleri Sahibiyye Medresesi'nin elindeydi.

¹⁵ ŞŞS, 5/ 289, 27 Zilhicce 1208. Değirmenin mülkiyeti, üzerindeki arazi tımar toprağı olması hasebiyle sahib-i arza vergisini vermek üzere Ali Ağa'ya geçmişti.

getirmeye çalışan bu kimselerin araçları aradan çıkararak artı ürün üzerindeki kontrollerini ve buna bağlı olarak kâr oranlarını arttırmaya çalıştıkları düşünülebilir. Her ne kadar daha fazla veriye ihtiyaç olsa da değirmen ve diğer işletmelere sahip olmak konusunda sicillerin sessizliği ağa kesiminin, hammaddeyi ürüne çevirme ve bunu pazarlama gibi meşakkatli alanlara girmek yerine vergi toplama, toprağı tasarruf etme ve kiralama gibi daha az emek isteyen alanlara yönelmiş olabileceklerini akla getiriyor.

1.2. Ağa Sınıfı ve Hayvancılık

Toprağına bağlı ekonominin vazgeçilmezlerinden olan hayvanlar, ağa sınıfının da ekonomik yaşantısında oldukça önemli bir yere sahipti. Hem resmî görevleri hem de tımar sistemi içinde yer almaları nedeniyle at ve büyükbaş hayvan beslemeleri doğaldı. Ne var ki bazı ağaların küçükbaş hayvanlara ve arılara sahip olmaları onların hayvancılık alanında da yer almaya çalıştıklarının kanıtı olsa gerektir.

Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakıldığında terekesi incelenen 21 ağadan 13'ü (% 61,9) değerleri çeşitli miktarlara varan hayvanlara sahipken, 8'inin hayvanata ait varlığı bulunmamaktaydı. Hayvan sahibi olanlar içinde bu kalemin toplam terekesine oranı en büyük olanında bu rakam % 63,7 iken en düşük olanında %0,9'du. Terekesi incelenen ve hayvan sahibi olan ağaların oranının (% 61,9)¹⁶, meslekleri incelenen ağaların tımar sahibi olma oranı ile (% 51)¹⁷ yakınlık arz ettiği de ortadadır. Bu durum ağa sınıfından toprağına bağlı olanların aynı zamanda çeşitli sayılarda hayvanata da sahip olmaları gerektiği gerçeği ile örtüşmektedir.

Hayvancılıkla uğraşan ya da tarla tarımı bünyesinde hayvanlara sahip olduğu anlaşılan ağalardan birisi Derviş Ali Ağa'dır. Ağanın ölmeden önce sahip olduğu hayvanlar içinde 7 inek, 2 kısrak ve 3 esb (at), bunlara ait takım, eğerler, gem ve barındıkları bir adet ahır yer almaktaydı. Bunlar toplamda terekesinin % 7,9'una denk geliyordu. Yine ağanın bunlar dışında 3 adet kovani da vardı ki anlaşılan Ali Ağa kendi bal tüketimi için arı beslemekte idi (ŞŞS, 13/ 50, 5 Şevval 1239).

Eski Sivas Miralayı Mehmed Said Ağa da sadece resmî görevinde kalmamış, tarım ve hayvancılık ile de ilgilenmiştir. Zira muhalledatı içinde koyun, kuzu keçi, oğlaklardan oluşan 183 küçükbaş ve 8 büyükbaş hayvan -Öyük ve Tutmak köylerinde- bunu desteklemektedir (ŞŞS, 1/171-172 ve 173; 29 Cemaziyelâher 1193 (ŞŞS, 1/171-172 ve 173; 29 Cemaziyelâher 1193). Ayrıca 4 esb, 2 tay, 2 bargir, 1 iğdiş ile samanlık ve ahır da ağanın muhalledatı arasındaydı.

Bazı ağalar da ortak olarak hayvanlara sahip olabilmekteydiler. Örneğin Postoğlu Ömer Ağa, Fatma binti Ebubekir isminde Yıldızeli'nde oturan bir

¹⁶ Bakınız Tablo 1 ve Tablo 2

¹⁷ Bakınız Tablo 4.

kadının ölen eşi ile hayatta iken davar üzerinden ortaklık anlaşması yapmıştı. Muhtemelen onları besleyerek elde edilen malı paylaşıyorlar ya da canlı ticaretini yapıyorlardı (ŞŞS, 3/32, 1202). Yine Sivas ayanından Mağalzade Esseyid Elhac Ahmed Ağa da hayvan sahibi olanlardandı. Ağanın sahip olduğu at sayısı net değilse de çeşitli at takımları, başlıkları, keçeleri bunların sayısının birden fazla olduğuna işaret ediyor. Ahmed Ağa hayvanlarının büyükbaş olanlarına ise başkaları ile ortak (*iştiraken*) olarak sahipti. Toplam 540 kuruş değeri olan hayvanlar içinde 2 inek, 1 dana, 2 kısrağ ve 2 yaşarı vardı. Yine Ağa en az 3 koyun, 16 keçi, 3 toklu ve 3 oğlağın da sahibi durumundaydı¹⁸.

Yine Hatibzade Seyyid Ali Ağa ile kardeşi İbrahim Ağa'nın (*şirket-i mülk ile iştirak olan*) ortak terekelerinden İbrahim Ağa'nın hissesine kalan kısmında içlerinde camız, öküz, inek, balak bulunan 530 kuruş değerinde 11 büyükbaş hayvan ile 350 kuruş değerinde 57 koyun ve 9 keçiden oluşan küçükbaş hayvanları ve bir kısrağı yer almakta idi (ŞŞS, 5/280, 9 Zilkade 1208).

1.3. Ağa Sınıfı ve Esnaflık/Zanaatkârlık

Bu bölümde ağaların hangi meslek/zanaat gruplarında iş yaptıkları incelenirken, belli mesleklerin o meslek sahiplerine, orta veya üst sınıfa katılma yani “ağa”laşma yolunda yardım edici bir rolü olup olmadığı gibi zor bir soruya dair ipuçları değerlendirilecektir. Osmanlı mali sistemi içinde “kadı”nın İstanbul'daki sıkı denetimi nedeniyle zanaatkârların gelirleri dar bir aralık içinde değişirken (McGowan, 2004, s. 829), lonca teşkilatı içinde büyümenin önu kesilmişken, Sivas gibi merkeze görece uzak bir yerde âyanın zanaatkâr olarak gelişimi ne yönde seyretmişti?

Her ne kadar narh gibi lonca kuralları, sürsat gibi zorunlu uygulamalar ve muhtesip gibi sistem içinde büyüme girişimlerini önleyen görevliler bulunsada esnaf ve üreticiler diğer meslek erbabına göre daha fazla hareket alanına sahiptiler. Müsadereden korunmuş olmaları bile önemli bir değerdi. Bu anlamda taşradaki âyan sınıfı da Sivas örneğinde inceleneceği üzere hem yönetici¹⁹ hem de bireysel olarak esnaf ve zanaatkâr hüviyetinde ekonomik sahada belirmektedirler. Sivas sicillerindeki kayıtlardan elde edilen verilerle oluşturulan tabloya (Tablo 4) bakıldığında mesleği belirlenen 102 ağa içerisinde 53 ağanın (% 51) tımar toprağını tasarruf ettikleri belirtilmiştir.

¹⁸ ŞŞS, 13/111, 3 Cemaziyelevvel 1240. Hayvanların toplam mal varlığına (terekesine) oranı sadece %5 idi. Ahmed Ağa'nın terekesi daha sonra yeniden hesaplanmıştır (ŞŞS, 13/137, 7 ?? 1240). Ahmed Ağa'nın hayvanlarının değeri bu hesaplamada toplam 540 kuruş olarak kaydedilmiştir.

¹⁹ Örneğin Sivas bedesteni kethüdası olan Mustafa Ağa gayretli ve sadakatli olması sebebiyle resmî atama ile penbeciler şeyhi ve nazırı olarak tayin edilmişti (ŞŞS, 13/77, 5 Rebiülaher 1240).

Bunun dışında ağa unvanlı kimselere ait toplam 27 meslek tespit edilmiş, ancak hiçbirisi erbab-ı tımar derecesine ulaşmamıştır. Ağa sınıfının tımar dışındaki uğraşlarına bakıldığında ilk sırada 5 kişi ile sarraçlar yer alırken onu 4 kişi ile tuzcular izlemiştir. Yine berber, kahveci, kasap, mumcu ve tütüncü olan ağalar da 3'er kişi olarak tespit edilmişlerdir. Bu noktada ağa sınıfının toprağa yoğun bir şekilde bağımlı olduğu ancak çok farklı mesleklere sahip olma konusunda da girişken olduğu ileri sürülebilir.

Tabloda belirtilen küçük ve orta büyüklükte ekonomik güce sahip ağalar dışında Sivas'ın orta-üst sınıfları arasında belki de en önde gelenlerinden olan Zaralızadelerin hem üretici hem de işletmeci/mekân sahibi olarak esnaf içindeki önemlerine ayrıca değinmek gerekir. Aileden Mehmed Paşa'nın 1749'da vakfettiği mülkler arasında 30 haffâf dükkânı, 29 attar dükkânı, 1 boyahane, 1 şemhane, 1 basmacı kârhanesi, 1 berber dükkânı, ve onlarca başka dükkân yer almaktaydı (Savaş, 1992, s. 85). Aynı aileden Recep Bey 1799'da 17 adet semerci dükkânı, 4 penbeci, 1 kuyumcu 2 bıçakçı, 1 kazancı dükkânının da içinde bulunduğu pek çok dükkân vakfetmişti (Savaş, 1992, s. 93). 19. yüzyılın ilk yarısında Sivas'ta yaklaşık bin adet dükkânın var olduğu düşünülünce (Demirel, 2006, s.108) bu âyan ailesinin ciddi bir birikime sahip olduğu anlaşılıyor. Zaralızadeler gibi ileri gelenlerden olan Acıvırzadeler de esnafılık yapmakta, bakkal işletmekte idiler ve şehir merkezinde bol miktarda dükkâna sahiptiler.²⁰ Yine tarımsal alanda olduğu gibi gayrimenkul konusunda da ortaklıklar içine giren ve ortaklaşa dükkân sahibi olan ağalar da vardı. Esseyid Ömer Ağa ve Esseyid Mehmed Ağa, Meydan camisine yakın bir mekândan 290 kuruşa ortak dükkân satın almışlardı (SSS, 1/50, 25 Rebiülevvel 1192). Yine 1203 tarihinde aralarında Seyyid Derviş Ahmed Ağa, Hacı Yusuf Ağa ve Abdullah Ağa'nın ve bir de zimmînin olduğu altı kişi bir kasap dükkânına ortak olmuşlardı (SSS 3/3, 14 Safer 1203).

1.4. Ağa Sınıfı ve Borç/Alacak-Satış İlişkileri

Sivas âyanının sicillere yansıdığı kadarıyla -en azından incelenen dönem içinde-aralarındaki borç/alacak ve satış ilişkilerinin yoğun olduğu iddia edilebilir. Şehrin ileri gelenleri olarak sermayelerinin büyüklüğü ve iş alanlarının farklılığı bu ilişkinin sebebini açıklar niteliktedir. Sermaye ortaklıklarına girişilmesi ve kredi sağlama gibi ilişkiler de ağa sınıfı arasında görülen finansal ilişkiler arasındaydı. Tablo 1 ve Tablo 2'ye bakıldığında terekese incelenen 21 ağadan 13'ünün bu tip bir ilişki içinde olduğu ve çeşitli kimselere borç verdikleri görülmektedir. Bunlar içinde alacağı en fazla olan ve alacakları toplam terekeseinin %75,5'ine denk gelen ağa Tüfenkçi Baş Ahmed Ağa idi. Ahmed

²⁰ SSS, 5/265, 25 Şaban 1208. Zira Acıvırzadelerden Seyyid Mustafa Ağa'nın birisi Bezzazlar Sokağı'nda bir diğeri de Haffaflar Sokağı'nda olan iki dükkânı bir cami için vakfedilmişti.

Ağa'nın oğlu Abdullah Ağa da öldüğünde alacağı miktar terekesinin %69'una ulaşmıştı. Bunlardan başka Seyyid Abdullah Ağa bin Maksud Ağa'nın ve Derviş Ali Ağa'nın toplam mal varlıklarının neredeyse yarısı başkasına verdikleri borçlardan müteşekkildi. Yine Zaim Mağalzade Esseyid Elhac Ahmed Ağa'nın toplam terekesinin % 6,4'ünü alacakları oluşturmaktaydı (ŞŞS, 13/137, 7 Cemaziyelâher 1240). Ayrıca Sivas valisi Feyzi Süleyman Paşa'nın tütüncü yamağı olan Kocaviranlı Hasan Ağa'nın öldüğünde terekesinin %35,8'ini üç farklı ağadan alacakları oluşturmaktaydı (ŞŞS, 5/160, 15 Şaban 1207). 21 ağadan 8'i ise en azından hayatlarının son demlerinde herhangi bir alacak-verecek ilişkisine girmemişlerdi.

Sözü edilen ekonomik güçleri ile orantılı olarak ağalar arasında çeşitli konularda alışverişler de az rastlanılan olaylardan değildi. Acıvırzadelerden Seyyid Alaaddin ve Seyyid Mehmed kardeşler kendi mülkleri olan ve bir tarafı Paşa Camii'ne bitişik olan bir Canbaz ahırını yine bir ağa olan Yusuf Alemdar Ağa'ya 400 kuruşa satmışlardı (ŞŞS, 5/316, 23 Rebiülâher 1209).

Bazen ağa sınıfından insanlar da alışverişlerinde şeri kaideleri yine şeri hileye dayanan ortaklıklar ile çözmekte ve tabi caizde alışverişlerini lehine olacak şekilde kılıfına uydurmaktaydılar. Aslen Akdeğirmen Mahallesi'nden olup İstanbul'da yerleşmiş olan Emine Hanım aynı mahallede olan bahçeli evini ve müştemilatını vekili aracılığı Seyyid Mustafa Ağa'ya satmak istedi. Ancak varislerin ve/veya komşuların alım önceliği hakkı (*şufa*) olması nedeniyle şeri bir hileye başvurdu. Evin dört tarafından belirli bir miktarını alıcı Mustafa Ağaya hibe ederek onunla komşu oldu ve böylece alış önceliği hakkını elde etmesini sağladı. Nihayetinde evini Mustafa Ağa'ya 440 kuruşa sattı²¹.

Ağa sınıfı içinde işleri iyi gitmeyip borçları toplam mal varlıklarından fazla olarak (*deyni terekesinden ezyed*) yani müflisen ölen ağalar da bulunmaktaydı. Terekesi tutulması hasebiyle müflis olarak öldüğü anlaşılan Musli Beğ oğlu Abdullah Ağa, Cemalzade Seyyid Mehmed Ağa ve Hatibzade Ali Ağa bunlardan sadece birkaçı olarak sayılabilir (Bkz: Tablo 3).

²¹ Evin tam müştemilatı şu şekildeydi: Bir bab kış evi, bir harem odası bir fevkani yazlık, bahçe, burada iki ayrı oda, divanhane, ahır, üç göz kâgir ambar ve bir miktar avlu. Ancak burada *ıskat-ı şuf'a* için (bu mala hissedar, ortak veya komşu olanların satın alma önceliği haklarını düşürmek için) adı geçen mülkün dört tarafından birer zir'asını *ıvaz mukabelesinde* (para dışında bir başka bedel karşılığında) Seyyid Mustafa Ağa'ya teslim etmişti. Böylece onunla şeri hile yoluyla komşu olarak şufa hakkını kullanmasına yol açmış ardından kalan kısmını 440 kuruşa satın almıştı. ŞŞS, 3/11, 25 Zilkade 1202. Bir başka *ıvaz mukabelesinde* ağaların bir gayrimüslime ev satmaları için bk. ŞŞS, 3/128.

Bunlardan birisi olan Abdülkerim Mahallesi sakinlerinden Cemalzade Seyyid Mehmed Ağaydı²². Cemal Ağa'nın ölmeden önce ahır ve samanlığı yanında birkaç odadan müteşkil yaz ve kış evleri vardı. Ağa'nın birer adet tay, kısrak ve katırı bulunmaktaydı. Aynı defterin bir başka sayfasındaki bilgilere göre Ağa'nın terekesi içinde iki kış evi, çeşitli büyüklükte odalar, dört göz kâgir oda, meyveli ağaçlar (*eşcar-ı müsmire*) içeren bir bahçesi vardı. Burada da çeşitli odalar, ayrıca kahve odaları, ahır ve samanlık bulunmaktaydı. Ağa çok fazla kişiye küçük miktarlarda nakit borç vermenin yanı sıra bazı kimselere buğday ve arpadan olmak üzere aynı olarak da borçlar vermişti. Bu durum Ağanın başka köylülere ekimlik tahıl vermiş olabileceğini akla getiriyor. Ancak aynı zamanda borç batağında olduğu anlaşılan Cemal Ağa belki de tımarla birlikte yürüttüğü tefecilik işinde şanssız bir dönemde hayata veda etmişti²³.

Zaralızadelerin de işi her zaman iyi gitmemiştir. Örneğin bu aileden Abdullah Paşa ölümünde arkasında sadece 3000 kuruşu kalmış iken 8376 kuruşluk bir borç bırakmıştı²⁴. Ağa'nın terekesi toplam borcunun ancak %36'sını karşılamaktaydı. Bu durumda borçlarının ancak %36'sı ödenebilmişti. Paşanın borç aldığı kimseler içinde kadınlardan ağalara esnaftan zimmîlere kadar geniş bir yelpazede 36 kişi bulunmaktaydı. En büyüğü 1100 kuruş olan borçlarından en küçüğü 10 kuruştı.

Müflis ölenlerden birisi de terekesi kardeşi ile ortak tutulan Hatibzade Seyyid Ali Ağadır. Ali Ağa'nın kendi terekesinde kaydedilen alacaklılar listesi de oldukça kabarıktır²⁵. Bu kişilere bakıldığında Ağanın daha çok esnaftan borç

²² SŞS 2/ 193. Cemal Ağa'nın terekesi 29 Cemaziyevvel 1201 tarihinde kayda geçirildi. Ağa ya hiç evlenmedi ya da daha önce eşinden boşanmıştı ve aralarında alacak verecek meselesi kalmamıştı. Ağa'nın toplam terekesi 2.508,5 guruş, borcu (*düyün-ı müsebbetesi*) ise 2.529,5 kuruştı. Bu durumda şeri hukuka göre hâkimin emri ile tereke sattırılarak, herkesin alacağı ile mütenasip bir şekilde (*garâmeten*) alacaklılara dağıtılmaktadır, kalan borçlar ise sakit olur (Barkan, 1966, s. 19). Alacaklılara her bir guruşa 39 pare 2'şer akçe verildi. Vârislerine ise bir şey kalmazken tereke alacaklılara dağıtıldı. Oldukça fazla olan alacaklıların çoğu âyan ve ilmiye sınıfından kimselerdi. Yine esnaf içinden de (baltacı, terzi, duhancı, kasap gibi) alacaklılar vardı. Ayrıca Ağa'ya borçlananlar da geniş bir yelpazeyi kapsayan çok sayıda kişiden oluşmaktaydı.

²³ SŞS, 2/190, 25 Cemaziyelâher 1201. Ağanın mülklerinin 1010 kuruşa bir bayana satılması suretiyle borçlarının ödenmesi için kaynak sağlandığı anlaşılmaktadır.

²⁴ SŞS, 3/200, 15 Recep 1204. Ağanın neden bu kadar borçlandığı anlaşılamiyor. Ancak irili ufaklı 70 davarı olan Abdullah Paşa'nın belki de hayvancılık temelinde dayalı bir geçim ekonomisi vardı ve işler istediği gibi gitmediği için borçlanmıştı. Borç aldığı kişilerin çokluğu Ağanın işlerinin son zamanlarda değil uzun süredir iyi gitmediğine bir işaret sayılabilir.

²⁵ Defterde Ali Ağa'nın "*duyunu terekesinden ezyed olduğu halde*" yani borçlu olarak vefat ettiği belirtilmiş ve alacaklıların listesi verilmiştir. Bu durumda şeri hukuka

aldığı anlaşılmaktadır. Bunlar içinde boyacı, kasap, sarraç, attar, semerci, demirci, balmumcu, kılıççı, boyacı gibileri sayılabilir. Ancak borç miktarlarının küçük olması neden bir ağanın hem de önemli bir aileye mensup ve ciddi bir terekeye sahip olan birisinin böyle bir ilişkiye ihtiyaç duyduğu gibi bir soruyu akla getirmiyor değil. Belki de sermayesini güçlendirme arzusuyla tefeciliğe soyunan Ağa, işleri yolunda gitmeyince iyice batmıştır.

Duyunu terekesinden ezyed olarak yani borçlu hâlde ölenlerden bir diğeri ise Musli Beğ oğlu Abdullah Ağa'ydı. Abdullah Ağa'nın mesleği tam olarak anlaşılamasa da borç alıp ödeyemediği kişiler arasında yakınları ve kadınların olması dikkat çekmektedir (SŞS, 1/450, 1 Şaban 1194). Yine Hazinedar Halil Ağa vefat ettiğinde geride bir eş ve ikisi küçük yaşta üç çocuğunu borçlu bir tereke ile bırakmıştı. Terekesi borcundan 130 kuruş daha düşük olarak ölen Halil Ağa'nın varisleri evlerini 140 kuruşa satarak borçlarını kapatabilmişlerdi (SŞS, 3/167, Evahir-i Rebiülevvel 1204). Ne yazık ki siciller müflis ağaların neden o hâlde geldiklerine dair çok şey söylememektedir. Ağaların resmî görevi olanlarının dahi müflisen vefat etmeleri daha çok kendi nahoş kaderlerine kendilerinin sebebiyet verdiklerini düşündürmektedir.

Tefecilik yapıp yapmadığı sadece terekesine bakılarak anlaşılamasa da bazı ağaların bu işle uğraştıklarını destekleyecek bilgiler yok değildir. Bunlardan birisi olan Göbdelenli Seyyid Mehmed Ağa'dan borç alanların uzayan listesi böyle bir olasılığın hiç de yabana atılmayacağını göstermektedir. Ağa toplam 4725 kuruş borç vermişti ve alacaklarının toplam terekesine oranı %37,2 idi. Seyyid Mehmed Ağa'nın borç verdiği kimseler içinde her sınıf insan (tüccar, çavuş, gayrimüslim, silahdar ağası, nakibüleşraf) olması, büyüklü küçüklü miktarlarda alacağını olması (en düşük 2 kuruş- en yüksek 400 kuruş) ve farklı yörelerden (Artukabad, Karacaviran, Pirkinik, Horhon, Kunduz gibi çeşitli köylerden) insanlara borç vermesi bu tahmini destekler niteliktedir (SŞS, 13/ 79, 23 Muharrem 1240).

Tefeci olması kuvvetle muhtemel ağalardan birisi de Behcet Osman'ın oğlu Mehmed Ağa'dır. Hem şehirde hem de köyde pek çok kimseye borç veren Mehmed Ağa'ya borcu olanlar arasında hemen her meslekten insan vardı. Kazancı, berber, hamamcı, kürekçi gibi esnaf, Acıvirzadeler, Kömürlüzadeler gibi büyük ailelerden olanlar vardı. Ağa Kızılcaöz, Apa, Kethüdalı, Kürtköy, Haydarlı gibi köylerdeki insanlara, Müslim ve gayri- müslimlere çeşitli miktarlarda borçlar vermişti (SŞS, 10/64, 19 Şevval 1231). Ağa'nın alacakları içinde en yüksek olanı 430 kuruş iken en düşüğü 5,5 kuruştur.

Tüfenkçibaşı Ahmed Ağa'nın toplam terekesinin %75,5'ini alacağı miktarlar oluşturmaktaydı. Ancak borç verdiği kişi sayısının az olması sebebiyle tefecilik

göre her alacaklıya (*guremâya*) borcun ancak tereke kadarı yani % 60 oranındaki kısmı verilmiştir.

gibi bir işe kalkışmadığını düşünmek de mümkündür (SSS, 13/83, 27 Muharrem Muharrem 1240). Yine Tüfekçibaşı Ahmed Ağanın oğlu Abdullah Ağa'nın toplam terekesi ise 9580 kuruş olup bunun 6412 kuruşu yani % 66,9'u alacaklarından müteşekkildi. Borç verdiği kişilerin tamamı ağa ve efendi lakaplı olan Ahmed Ağa en fazla 3000 en az 550 kuruş borç vermişti. Tımar sahibi olduğu anlaşılan Ağa'nın neden bu kadar borç verdiği tam anlaşılmasa da bunun ek bir kazanç yolu olmadığı, açıkçası tefecilik yapmadığı miktarların çokluğu mamafih vereceklilerin azlığına dayanarak iddia edilebilir (SSS, 13/148, 25 Şevval 1240).

1.5. Ağa Sınıfı ve Sermaye Dağılım Kalemleri

Buraya kadar ağa sınıfının ekonomik uğraşları hakkında çeşitli değerlendirmeler yapıldı. Bu noktadan itibaren ağa sınıfından insanların bireysel olarak sermayelerini toprak ve hayvancılık dışında hangi kalemler üzerine bina ettiklerine bakılacaktır. Burada Tablo 2'de görüleceği üzere çalışmanın kapsadığı dönem içinde Sivas ilinde yerleşik olan ve tereke kaydı sicillere geçirilmiş bulunan toplam 21 ağanın mevcut bilgileri incelenmiştir. Oldukça zengin bilgiler içeren bu kayıtlar hem ağanın kendisinin hem de aile efradının ekonomik seviyesine dair veriler sunması bakımından oldukça önemlidir.

1.6. Konaklar ve Dükkânlar

Ağa sınıfının belki de ekonomik güçlerini gösteren en önemli kalem oturdukları ya da alışverişe taraf oldukları evleri daha doğru bir ifade ile konaklarıydı. Zira büyük mülkler şeklinde imar edilen konakların malikleri genellikle ağalardı. Sivas âyanından Mehmed Ağa bin Behcet Osman'ın hanesinin fiyatı 6.000 kuruştur ki bu miktar pek çok orta ve dar gelirlinin toplam mal varlığından bile birkaç kat fazlaydı (SSS, 10/64, 19 Şevval 1231). Yine Zaralızade Abdullah Paşa'nın hanımına sattığı Sarı Şeyh Mahallesi'ndeki ev 2695 kuruş değerinde olup selamlık ve harem olmak üzere iki ana bölme içinde 8 oda, büyükçe bahçe, ahır, ayrı bir kış evi ve çeşmeyi de içermekteydi (SSS, 3/88, 5 Muharrem 1204) Göbdenlizade Mehmed Ağa'nın ise 2500 kuruşluk bir menzili vardı (SSS, 13/79, 23 Muharrem 1240).

Ne var ki orta ve alt seviyeli sermaye ve ekonomik güce ulaşan ağaların evleri üst seviyede olan ve çeşitli şekillerde resmî makamlar elde ederek zenginliklerini artıran ağaların konakları kadar büyük değildi. Örneğin Oğlan Çavuş Mahallesi'nde yaşamakta iken ölen Silahtar El-hac Ali Ağa'nın küçük oğlu ve hanımına bıraktığı evin değeri 1 Şaban 1193 tarihinde İbrahim Ağa'ya sattıklarında 850 kuruştur (SSS, 1/164, 1 Şaban 1193). İki katlı olduğu anlaşılan evde dört oda, çeşme, mutfak var iken bahçesinde de yine çeşme, belki bir zenginlik göstergesi olarak kabul edilebilecek olan bir kahve odası, bir ahır ve ayrıca bir odası daha vardı. Yine Mığdis Evanis isimli bir zimmîye Sarı Şeyh Mahallesi'ndeki evini satan Yüzbaşı Mustafa Ağa'nın oğlu Hasan Ağa evininin

bir köşesinde kahve odasının yanı sıra bir de “*firun evi*” tabir edilen bir oda yaptırmıştı (ŞŞS, 1/164, 1 Şaban 1193). Ağaların ortaklaşa sahip oldukları haneler de bulunmaktaydı. Mesela Mora seferinde vefat eden Kara Mustafazade Mehmed Ağa'nın bir konaktaki hissesi 1000 kuruştı (ŞŞS 13/27, 23 Cemaziyelâher 1239).

Söz konusu dükkânlar olduğunda ağaların ciddi bir iştigalleri olduğu anlaşılıyor. Daha önce de ifade edildiği gibi Zaralızade, Kenanzade ve Acıvırzade gibi âyan aileleri Sivas'ın önemli merkezlerinde dükkân sahibi olma konusunda oldukça istekli ve bunları elde etmede başarılıydılar. Bu dükkânların sayıca çok fazla olması, sık sık el değiştirmesi ve birden fazla iş sahasına hitap etmeleri ağa sınıfının onları kendileri kullanmaktan başka hem gayrimenkul olarak değerlendirme hem de kira gelirlerinden-gerek vakıflar gerekse kendileri için-faydalandıklarını göstermektedir. Dükkân sayılarının kendilerinin işletebileceklerinin çok üstünde olması, bu ailelerin iyi bir emlak tedarikçi oldukları ve âdeta bir şirket gibi Sivas esnafına mekân temin etmede tekelleşme yolunda önemli yol aldıklarını gösteriyor. Tabii bütün ağalar büyük ailelere mensup değildi ve daha küçük ölçekli güce sahip olanlar da bu güçleri ile orantılı olarak dükkân sahibi oluyordu²⁶.

1.7. Silahlar

Ağaların bir kısmının tımar ehli olması hasebiyle silah ve diğer harp aletlerine sahip olmaları oldukça doğaldı. Pek çok örnek içinden bir kaçını saymak gerekirse; Kara Mustafazade Mehmed Ağa'nın 40 kuruşluk bir tüfeği ve 50 kuruşluk bir çift simli piştovu ve bir de zincirden yapılmış “gem”i (*reşme*) bulunmaktaydı (ŞŞS 13/27). Yine Göbdenlizade Mehmed Ağa'nın bir tüfeği, bir kılıcı bir çift piştovu vardı (ŞŞS, 13/79, 23 Muharrem 1240). Tüfekçibaşı olduğu anlaşılan Ahmed Ağa'nın ise 3 tüfek, 2 çift piştovu olup kılıcı da dâhil harp aletlerinin değeri 378 kuruştı (ŞŞS, 13/83, 27 Muharrem 1240).

1.8. Ziyet Eşyaları ve Lüks Metalar (Takı- Kürk- Nakit)

Bilindiği gibi İslam toplumlarında servetin temel saklanma kalemi olarak nakit para ile beraber inci, mücevherat, değerli kumaş, köle, çiftlik ve hayvanat üzerine yatırım yapılması teşvik edilmiştir (İnalçık, 2009, s. 258). Sivas zenginlerinin (ağaların ve hanımlarının) de bu öğüde uyararak ziyet eşyaları üzerinde servet korumasını sağlamaya çalıştıkları, ancak Tablo 2 incelendiğinde görüleceği gibi, ağaların (ve hanımlarının) servetlerini nakit para ve değerli takılar üzerinde fazla yoğunlukla değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır. Toplam sermayesi içinde bu kaleme en fazla pay ayıran %18,8 (655 kuruş) ile Enderun

²⁶ Mesela Tüfenkçizade Mehmed Ağa Nalbantlar Sokağı'nda “*İslambol Etmekçisi*” denilen bir dükkânı 110 kuruşa Kenanzade Mehmed Ağa'dan 1239 yılında satın almıştı. (ŞŞS, 13/27, 27 Cemaziyelâher 1239).

Ağası Kara Süleyman Ağa ibn-i Hüseyin olmuştur. Sivas Miralayı Mehmed Said Ağa ile Ebubekir Ağa bin Koca Ağa da sermayelerinin yaklaşık %8'ini nakit para ile takılara ayırmışlardı. 12 ağanın ise bu alanda herhangi bir birikimi bulunmamaktaydı (SSS, 13/115).

Başkaca birkaç örnek verilecek olursa Abdülkerim Mahallesi'nde vefat eden eski Sivas Miralayı Mehmed Said Ağa'nın terekesinde 82 kuruş değerinde 20 fındık altını ile 256 kuruş değerinde 28 adet İstanbuli altını vardı. (SSS, 1/171, 29 Cemaziyelâher 1193). Mihr-i müeccelesi hariç toplam terekesinin %47'sine denk gelen bu varidat Fatma Hanım'ın terekesi içinde en yüksek oranlı olan kalemdi. Canbolzade Mustafa Ağa'nın kızı ve Seyyid Mehmed Ağa'nın hanımı olan Fatma Hanım'ın terekesinde 100 kuruşluk bir çift incili altın küpe, 40 kuruşluk 2 adet altın yüzük, 350 kuruşluk bir kolbağı, 450 kuruşluk 150 adet İstanbul rubiesi 1 adet 40 kuruşluk altın, 1 adet muska 20 kuruşluk muska kutusu, 1 çift sim kaşlı kemer, 27 adet 243 kuruşluk İstanbuli altın, 200 kuruşluk 5 miskallik inci, 2 adet kürk vardı. Tüm bu ziynet eşyaları (kürk hariç) 1743 kuruş olup toplam terekenin (3642,5) yaklaşık yarısını (%47,8) teşkil etmekteydi (SSS, 13/78, 23 Rebiülâher 1240).

Hiç şüphesiz kürk sahibi olmak da altın gibi zenginliğin teşhiri bakımından önemliydi ve ağa sınıfının vazgeçemediği harcama kalemlerindendi. Nitekim Eski Sivas Miralayı olan ve Abdülkerim Mahallesi'nde yaşamakta iken 1193 yılında ölen Mehmed Said Ağa'nın terekesi içinde toplamı 200 kuruşu bulan beş adet kürk bulunmaktaydı (SSS, 1/171, 29 Cemaziyelâher 1193). Yine Göbdenlizade Seyyid Mehmed Ağa'nın terekesinden 90 kuruşluk bir kürk çıkmıştı²⁷. Tüfekçibaşı Seyyid Ahmed Ağa'nın terekesinden ise 270 kuruşluk iki adet kürk çıktığı gibi 130 kuruş değerinde 5 tane de kaplan postu kaydedilmişti²⁸.

Ayrıca terekesi içinden ilginç sayılabilecek malzemeler çıkan bir başkası ise 5 Şevval 1239'da kaydı tutulan Derviş Ali Ağa'ydı. Ağa'nın 130 kuruşluk hilali saati, 50 kuruşluk bir çalar saati, 200 kuruşluk nargile ve kahve takımı, 520 kuruş değerinde de üç adet kürkü vardı (SSS, 13/50, 5 Şevval 1239).

İncelenen belgeler içerisinde yine bir zenginlik alameti sayılabilecek şekilde Zaralızade Abdullah Paşa'nın bir cariyesine rastlandı ve Paşanın bu cariyesinin ölümünden sonra 350 kuruş değerle borçlarını karşılamak üzere kullanıldığı tespit edildi (SSS, 3/200, 15 Recep 1204). Yine cariyeye sahibi olan ağalardan birisi de Behcet Osmanoğlu Mehmed Ağa'ydı. Ağa'nın cariyesi terekesinde 500 kuruş olarak kaydedilmişti (SSS, 10/64, 19 Şevval 1231).

²⁷ SSS, 13/79, 23 Muharrem 1240. Ağa'nın 60 kuruşluk bir İngilizkâri saati ve 100 kuruşluk da bir adet şalvarı vardı.

²⁸ SSS, 13/83, 27 Muharrem 1240. Ağa'nın terekesinden 400 kuruşluk bir lahor şal ile toplamda 180 kuruşluk iki adet saat de çıkmıştı.

Son olarak terekesi incelenen 21 ağa içinde bu tür varidatı olanların sayısının 10 olarak belirlendiğini ve diğer 11 ağanın ise bu alanda bir varidatının olmadığını söylemek gerekir. Bu noktada, bu tip metaların terekelerin kayda geçirilmesi sırasında kadıdan saklanabileceğini de unutmadan, lüks meta yatırımının ağalar içinde pek cazip bir alan olarak görünmediğini söylemek mümkündür.

Tablo 1. Ağa Terekelerinin Nisbi Dağılımı* (%)

Tereke Sahibinin İsmi	Gayri menkul	Toprağa Bağlı Varidat**	Takı/ Kırk/ Nakit	Hayvan at	Alacak	Verecek	Diğer ***	Toplam tereke (kuruş)	Sicil Nu./Sayfa Nu.
Sivas Miralayı Mehmed Said Ağa	16,3	20,7	8,3	11,9	13,9	6,4	21,3	100	1/ 171-172-173
Ebubekir Ağa bin Koca Ağa	29,4	-	8,5	0,9	21,6	-	40,3	100	2/69
Kocaviranlı Hasan Ağa	-	-	-	-	35,8	-	64,01	100	5/160
Hatibzade İbrahim Ağa	22,8	-	-	21,4	-	-	55,7	100	5/280
Hatibzade İbrahim Ağa ve kardeşi Ali Ağa (ortak tereke) İki terekede de ortaklık var.	-	-	-	17,3	26,7	-	43,2	100	5/282
Hayli? Ömer Ağa	4,1	-	-	-	5,1	-	53,7	100	9/6
Mehmed Ağa bin Ahmed	37,7	-	6,2	-	-	-	55,9	100	10/32
Seyyid Mehmed Ağa bin Mustafa	-	-	-	63,7	-	-	36,2	100	10/45
Seyyid Elhac Halil Ağa	80,8	-	-	-	-	-	19,1	100	10/153
Kara Mustafa zade Seyyid Mehmed Ağa	-	-	-	-	-	-	100	100	13/27
Tiryaki Nalband Mehmed Ağa bin Ali	45,1	-	-	-	-	-	54,8	100	13/28
Seyyid Abdullah Ağa bin Maksud	27	-	-	-	50,5	-	22,3	100	13/31
Derviş Ali Ağa'dır	23,3	-	2,2	7,9	47,9	-	18,6	100	13/50
Göbdenlizade? Mehmed Ağa	32,7	7,3	2,1	1,9	37,2	-	18,6	100	13/79- 80
Hüseyin Ağa bin İbrahim	-	-	-	18,2	-	-	81,7	100	13/66
Tüfenkçi başı Ahmed Ağa	-	7,6	1,6	1,9	75,5	-	13,2	100	13/83
Pekmezci Osman Ağa	35	-	-	12,2	2,9	-	49,7	100	13/104
Mağalzade El Hac Esseyyid Zaim Ahmed Ağa	37,8	20	1,5	8,1	6,4	-	26	100	13/137
Enderun Ağası Kara Süleyman ağa ibni Hüseyin	23	-	18,8	1,4	10	-	46,6	100	13/115

Kilitonzade? Ömer Ağa	61,2	-	5,3	10,2	-	-	23,1	100	13/127
Tüfekçibaşı Ahmed Ağanın oğlu Abdullah Ağa	-	8,4	3,3	-	66,9	-	21,3	100	13/148

* Tabloda, yüzde hesaplarında rakamsal yoğunluğu azaltmak için virgülden sonraki ilk rakam kullanılırken kuruş dışında yer alan “para” kurundaki miktarlara yer verilmemiştir.

** Her türlü ürün (buğday, arpa vs.) kastedilmektedir.

*** Burada ifade edilen meta ile her türlü ev araç gereçleri, giyim eşyaları ve sair metaller kastedilmektedir.

Tablo 2. Ağa Terekelerinin Miktarî Dağılımı (kuruş)

Tereke Sahibinin İsmi	Gayri menkul	Toprağa Bağlı Varidat	Takı/ Kürk/ Nakit	Hayvanat	Alacak	Verecek	Diğer	Toplam tereke (kuruş)	Sicil Nu.Sayfa Nu.
Sivas Miralayı Mehmed Said Ağa	1066	1351	543	776	909	420	1390	6515	1/ 171-172-173
Ebubekir Ağa bin Koca Ağa	130	-	38	4	95,5	-	178,5	442	2/69
Kocaviranlı Hasan Ağa	-	-	-	-	145	-	259	404	5/160
Hatibzade İbrahim Ağa	1000	-	-	1020	-	-	2442	4382	5/280
Hatibzade İbrahim Ağa ve kardeşi Ali Ağa (ortak tereke)	1000	-	-	1365	2104	-	3409	7878	5/282
İki terekede de ortaklık var.	-	-	-	-	-	-	1268,5	1268,5	5/282
Haylı? Ömer Ağa	120	-	-	-	15	-	157	292	9/6
Mehmed Ağa bin Ahmed	500 kr 16 pr	-	83	-	-	-	741 kur 10 para	1324	10/32
Seyyid Mehmed Ağa bin Mustafa	-	-	-	140	-	-	79,5	219,5	10/45
Seyyid Elhac Halil Ağa ²⁹	2000	-	-	-	-	-	475	2475	10/153
Kara Mustafa zade Seyyid Mehmed Ağa	-	-	-	-	-	-	971	971	13/27
Tiryaki Nalband Mehmed Ağa bin Ali	250	-	-	-	-	-	304	554	13/28
Seyyid Abdullah Ağa bin Maksud	2500	-	-	-	4680	-	2070	9250	13/31
Derviş Ali Ağa'dır	6080	-	580 kürk	2060	12475	-	4847	26042	13/50
Göbdenlizade? Mehmed Ağa	4150	930	270	250	4725	-	2365,5	12690,5	13/79-80
Hüseyin Ağa bin İbrahim	-	-	-	160	-	-	716	876	13/66

²⁹ Halil Ağa'nın bu terekesinde kendisinden sonra vefat eden oğlu Mehmed'in de payı yer almaktadır.

Tüfenkçi başı Ahmed Ağa	-	2000	420	500	19673	-	3444	26307	13/83
Pekmezci Osman Ağa	200	-	-	70	17	-	284	571	13/104
Mağalzade El Hac Esseyid Zaim Ahmed Ağa	3500	1852	140	750 250 si ortak	597,5	-	2405, 5	9245	13/137
Enderun Ağası Kara Süleyman ağa ibni Hüseyin	800	-	655	50 10'u ortak	350	-	1623	3478	13/115
Kilitonzade? Ömer Ağa	1850	-	162	310	-	-	700	3022	13/127
Tüfekçibaşı Ahmed Ağanın oğlu Abdullah Ağa	-	807	320	-	6412	-	2041	9580	13/148

Tablo 3. Müflis Ölen Ağalar

İsmi	Gayri menkul	Tarımsal ürün	Takı/kürk/ Nakit	Hayvanat	Alacak	Verecek	Diğer	Toplam tereke (kuruş)	Sicil Nu./Sayfa Nu.
Musli Beğ oğlu Abdullah Ağa	450	-	-	18,5	-	905 kr 30 pr	73,5	542 kr 10 pr	1/450
Cemalzade Seyyid Mehmed Ağa	1011	-	120	180	479,5 k 15 p	2529,5	717kr25 pr	2.508,5	2/193
Hatibzade Ali Ağa	-	2080	680	-	1300	10382,5	-	3231	5/283

Tablo 4. Sicillerde İsmi Geçen Ağalar ve Meslekleri³⁰

Ağanın İsmi	Mesleği	İsminin geçtiği Sicil/sayfa Nu.
Bakkal Küçük İbrahim Ağa	Bakkal	2/78
Berber Hacı Hasanoğlu Ali Ağa	Berber	3/250
Berber Koca Hüseyin Ağa	Berber	1/128
Berber Seyyid Abdullah Ağa	Berber	3/250
Bezzazbaşı Mehmed Ağa	Bezzaz	13/27
Canbaz Abdülkadir Ağa	Canbaz	2/12
Çukadar Mehmed Ağa İbn-İ Esseyid Ömer Efendi	Çukadar	1/178
Debbağ Sofuoğlu Mehmed Ağa	Debbağ	5/71
Etmekçi İsmail Ağa	Ekmekçi	1/138

³⁰ Şeriyeye sicillerinde yer alan bazı davalarla ilgili belgelerin sonlarında ağaların da sık sık şahit olarak kaydedilmeleri ve çoğu zaman isimlerin önünde ağanın kendisi ya da ecdadının mesleğine dair ibarelerin yer alması ağaların ekonomik uğraşları bakımından önemli bilgiler sunmaktadır. Yine emlak alışverişlerinde satışa konu olan evin dört tarafındaki emlakın zikredildiği esnada ağaların evleri anılırken isimlerinin geçiyor olması da önemli bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca başka vesilelerle mesela bazı davalarda vekil olmaları ya da çeşitli yolsuzluklarla ilgili kayıtlarda da ağaların isimlerinin anılması ya da davanın taraflarından en az birisi olmaları mesleklerinin tespiti açısından oldukça faydalı olmuştur.

Ahmed Ağa	Erbab-1 tımar	2/ 177
Bekir Çavuşzade İbrahim Ağa	Erbab-1 tımar	3/264
Cemalzade Seyyid Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	2/190
Dost Mehmedoğlu Ömer Ağa	Erbab-1 tımar	2/244
Erbab-1 Tımaran Bekir Ağa	Erbab-1 tımar	1/7
Es- Seyyid Halil Ağa Bin Ebubekir	Erbab-1 tımar	9/60
Es- Seyyid Hasan Ağa Bin Musa	Erbab-1 tımar	13/74
Esseyyid Ali Ağa	Erbab-1 tımar	13/ 61
Esseyyid İbrahim Ağa	Erbab-1 tımar	13/94
Feyzullah Ağa	Erbab-1 tımar	5/181
Hacı Osman Ağa	Erbab-1 tımar	2/218
Hızır Ağa	Erbab-1 tımar	2/ 36
Humaracı Velizade El- Hac İsmail Ağa	Erbab-1 tımar	13/147
Hüseyin Ağa İbn-i Mahmud	Erbab-1 tımar	1/161
İvazzade Seyyid İvaz Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	5/159
Kasab Osmanoğlu Seyyid Hüseyin Ağa	Erbab-1 tımar	9/ 80
Kasablzade Seyyid Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	5/54
Kasabzade Hacı Ağa	Erbab-1 tımar	3/264
Korkmazzade Yusuf Ağa	Erbab-1 tımar	1/458
Köse Bekir Zade Ömer Ağa Bin Süleyman	Erbab-1 tımar	1/458
Mağalzade El Hac Ahmed Ağa Bin Mehmed	Erbab-1 tımar	13/111
Mataracızade Seyyid Ömer Ağa	Erbab-1 tımar	13/ 23
Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	2/ 177
Mehmed Ağa bin Ahmed	Erbab-1 tımar	10/32
Mustafa Ağa	Erbab-1 tımar	3/250
Naibandoğlu Seyyid Osman Ağa	Erbab-1 tımar	5/86
Paşazade Ömer Ağa	Erbab-1 tımar	3/264
Pekmezci Osman Ağa	Erbab-1 tımar	13/104
Seyyid Hüseyin Ağa Bin Mustafa Ağa	Erbab-1 tımar	3/82
Seyyid Hüseyin Alemdar	Erbab-1 tımar	13/ 18
Seyyid İsmail Bin Ahmed	Erbab-1 tımar	5/276
Timur Ağa	Erbab-1 tımar	1/161
Vaizfendizade Ahmed Ağa	Erbab-1 tımar	3/264
Vekil-i Miralay Fakih Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	3/264
Acıvırzade Hacı Lütfullah Ağa	Erbab-1 tımar (malikane sahibi)	5/12
Mütevellizade Hüseyin Ağa bin Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar (vergi tahsildarı)	2/4
İnce Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar (mukataa mutasarrıfı)	3/189
İmamzade Derviş Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Kasapzade Ahmed ve Mustafa Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Recep Efendizade Hüseyin Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Dervişzade Bekir Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Abdizade Recep Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Kenanzade (isim yok)	Erbab-1 tımar	5/156
Yusuf Çavuşzade Paşa Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Abdizade Abdi Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Cemalzade Hüseyin Ağa	Erbab-1 tımar	5/156
Hüseyin Efendizade Derviş Beg	Erbab-1 tımar	5/156
Kara Mustafazade Seyyid Mehmed Ağa	Erbab-1 tımar	13/27
Seyyid Ömer bin Seyyid Mehmed	Erbab-1 tımar	5/276
Ahmed Ağa bin Ömer	Erbab-1 tımar (malikane hissesi var)	3/59
Mütevellizade Osman Ağa bin Hasan Ağa	Erbab-1 tımar (mukataacı)	3/ 118
Atullah Ağa	Erbab-1 tımar (Zaim)	2/36
Zaim Mehmed Ağa Bin Ahmed	Erbab-1 tımar (Zaim)	3/49
Gazzaz Mehmed Emin Ağa	Gazzaz	5/137
Gazzaz Seyyid Ahmed Ağa	Gazzaz	3/32
Ahmed Ağa	Haffaf	2/241
Topcuoğlu Mehmed Ağa	Haffaf	2/241
Hamamcı Kaş? Ahmed Ağa	Hamamcı	1/257
Hamamcı Ahmed Ağa	Hamamcı	9/ 139
Kahveci Abdullah Ağa	Kahveci	13 /142

Seyyid Hüseyin Ağa	Kahveci	3/242
Hacı Evliyazade Mustafa Ağa	Kahveci	13/68
Kapanıcı Seyyid Mehmed Ağa	Kapanıcı	3/32
Kasap Esseyyid Mehmed Ağa	Kasap	1/257
Kasap Hacı Halil Ağa	Kasap	2/196
Kasap Hüseyin Ağa İbn-i İsmail	Kasap	1/278
Kaşıkçı Ömer Ağa	Kaşıkçı	3/38
Kömürlüzade Kazzaz Koca Ağa	Kazzaz	5/ 323
Lüleci Yusuf Ağa	Lüleci	1/80
Mumcu Hacı Halil Ağa	Mumcu	3/200
Mumcu Said Ağa	Mumcu	5/121
Mumcu Seyyid Ömer Ağa	Mumcu	2/196
Nalband Mehmed Ağa	Nalband	2/223
Tiryaki Nalband Mehmed Ağa	Nalband	13/ 28
Paçacıoğlu İbrahim Ağa	Paçacı?	2/3
Penbeci Seyyid Ahmed Ağa	Penbeci	2/3
Penbeciler Şeyhi Hasan Ağa	Penbeci	5/43
Saatçi Seyyid Abdülbaki Ağa	Saatçi	2/61
Kılıçzade Sarrac Osman Ağa İbn-İ Mustafa	Sarrac	1/408
Sarrac Ahmed Ağa	Sarrac	13/145
Sarrac Ebubekir Ağa	Sarrac	13/ 35
Serrac Elhac Bedri Ağa	Sarrac	13/145
Tekyenişin Sarrac Mehmed Ağa	Sarrac	13/145
Semerci Hüseyin Ağa	Semerci	2/ 38
Tuzcu Abdullah Ağa	Tuzcu	13/ 23
Tuzcu El Hac Mehmed Ağa	Tuzcu	1/229
Tuzcu İbrahim Ağa	Tuzcu	1/106
Tuzcu Mehmed Emin Ağa	Tuzcu	13/ 61
Bekirzade Tacir Osman Ağa	Tüccar	2/51
Tüfenkci Mehmed Ağa	Tüfenkçi	13/27
Tütüncü Ahmed Ağa	Tütüncü	5/192
Tütüncü Feyzullah Ağa	Tütüncü	2/ 48
Tütüncü Mehmed Ağa	Tütüncü	2/12

2. Sivas Ağa Sınıfının Sosyolojik Durumu

2. 1. Ağaların Aile Yapıları

Bu bölümde daha önce ifade edilen ve Osmanlı tarihi açısından aydınlanmayı bekleyen önemli bir alana, ağaların sosyal yapısına dair veriler değerlendirilecektir. Ağaların evlilik ve çocuk sahibi olma konusundaki eğilimlerine dair elde edilen ipuçlarına bakılacaktır. Zira sosyal sınıflar arası ilişkilerini ve birbirlerine karşı tavırlarını anlamamanın en iyi yolu, evlilik davranışlarına bakmaktır (Kafadar, 2009, s. 152).

Öncelikle ağa sınıfının evlilik konusunda tercihlerinin ağa kızlarından yana olup olmadığı yani kapalı bir evlilik modelinin tercih edilip edilmediği incelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda ismi kaydedilen 25 ağadan sadece birisinin hanımı bir ağa kızyken, dördünün hanımı da efendi unvanlı kimselerin kızlarıydı. Böylece ağa sınıfının en azından evlilik gibi önemli bir toplumsal vakıa sırasında ayrı bir sınıf gibi davranmadıkları, katı bir toplumsal kast içinde yer almaya çalışarak ağa kızlarını tercih etme eğiliminde olmadıkları düşünülebilir.

Ayrıca incelenen 25 âyan içinde 3 tanesi iki evliyken sadece bir tanesi 3 evliydi. Ağaların evliliklerinde ise ortalama 1 ila 3 çocuk sahibi oldukları görülmekte olup sadece 1 tanesinin 6 çocuğu vardı.

Ağaların çocuk sayılarına bakıldığında ise aşağıdaki şekilde bir sonuç elde edilmiştir.

Tablo 5. Çocuk Sayısı Tespit Edilebilen Ağaların Çocuk Sayıları (25 Aile)

Çocuk sayısı	Sayı Toplam	Oran (%)
Çocuksuz	1	4
1 çocuklu	7	28
2 çocuklu	6	24
3 Çocuklu	6	24
4 Çocuklu	4	16
6 çocuklu	1	4

Tablo 6. Ağaların Eşleri ve Çocuk Sayıları³¹

İsmi	Eşi	Erkek Çocukları	Kız çocukları	Yeri
Hacı Abdüsselam oğlu Ömer Ağa	Kezban binti Abdullah	1	1	1/12
Miralay-ı Sivas Mehmed Said Ağa	Fatma binti Halil	2	1	1/171
Silahdar El- hac Ali Ağa ibn-i Abdullah	Sabiha binti Mahmud	1	-	1/164
Elhac Osman Ağa ibn-i Ebubekir	Hatice binti Veli	-	2	1/250
Musli Beg oğlu Abdullah Ağa	Nisa binti Mehmed	1	-	1/450
Esseyyid Abdullah ağa bin Abdülehad	İsmihan binti Hüseyin	2	2	2/176
Selim Beğ bin Hızır Ağa	Münevvere? Binti Abdullah	3	3	3/135
Hazinedar Halil Ağa bin Mehmed	Saniye binti Mehmed	3	-	3/167
Mehmed Ağa bin Ahmed	Mevlûde binti Ali	1	-	10/32
Mehmed Ağa bin Behcet Osman	Alime Hanım binti Esseyyid Mehmed Beg	2	-	10/64
Esseyyid Elhac Halil Ağa	Hatice Hatun	2	-	10/153
Esseyyid Halil Ağa bin Mehmed	1-İsmihan binti Mehmed 2- Şerife binti (boş)	2	-	10/157
Seyyid Hüseyin Alemdar	Hadice binti Osman	1	-	13/18
Kara Mustafazade Seyyid Mehmed Ağa	Fatma binti Hacı Halil	1	1	13/ 27
Tiryaki Nalband Mehmed Ağa	Rahime Binti Abdullah	1	3	13/28
Seyyid Abdullah Ağa bin Maksud	Hadice binti Seyyid Abdullah Efendi	3	2	13/31
Hüseyin Ağa bin İbrahim	Havva? Binti Abdullah	-	-	13/66
Hacı Ali Ağa bin Mustafa (aslen Kayserili)	Şerife binti Molla Osman Ve Zeliha binti Esseyyid Lütfullah	1	2	13/76 1240

³¹ Tablo, ağaların bir şekilde isimlerinin geçtiği şerhiye sicilleri kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmış olup isimleri geçen ağaların tümü Sivas ili sınırlarında yerleşik olan kişilerdir.

Kerbedenli? Göbdenlizade Esseyid Mehmed Ağa	Fatma binti Canbol Zade esseyid Mustafa Ağa	3	1	13/ 78
Cabarzade İskilibli Tüfençibaşısı Ağa	1. Saniye binti Ali Efendi (Sivas'ta) 2. Ümmü Gülsüm binti Mahmud (İskilip'te) 3. Hadice binti Abdullah (İskilip'te)	1	2	13/ 83
Pekmezci Osman Ağa	Fatma Binti El- hac Mustafa	-	1	13/104
Mağalzade el hac Ahmed Ağa bin Mehmed	1.Zahide 2.Şerife	1	1	13/111
Enderun Ağası Kara Süleyman Ağa ibni Hüseyin	Salime binti Mehmed Efendi	2	2	13/115
Ali Ağa	Elif Binti Hüseyin	1	3	13/141
Tüfekçibaşı Ahmed Ağa	Saniye binti Esseyid Ali Efendi	1	2	13/148

Sonuç

Osmanlı döneminin sonlarına doğru Anadolu'da küçük bir şehir olarak tipik Osmanlı taşrasını iyi bir şekilde resmeden Sivas şehri, küçüklüğüne rağmen orta ve üst sınıfları barındırması bakımından iyi bir temsil gücüne de sahipti. Bu çalışmada incelenen ve âyan zümresini oluşturan kimselerden olan ağa sınıfından insanlar, tımar sistemi içinde öteden beri hâkim oldukları nüfuzu sistemin iyi işlemediği dönemlerde de bırakmamışlar şartların zorlaması nedeniyle de olsa tımar sistemine dâhil olma konusunda isteksiz olmamışlardır. Zira daha fazla gelir getiren geçim kaynaklarının kısıtlılığından dolayı böyle davranmışlar, nüfuzlu olanlar mültezim, mukataa sahipleri olarak varlıklarını devam ettirirken nispeten daha zayıf gücü olanlar toprağa bağlı ekonomilerini sürdürmüşlerdir. Yine toprağa bağlılığın doğal sonucu olarak da hayvancılıkla doğrudan ilgilenmişlerdir.

Çeşitli dönemlerde ellerinde siyasi nüfuz ve buna bağlı olarak ekonomik güç elde eden ya da etmeye çalışan ağaların ve bağlı buldukları ailelerin ortaklık ilişkileri kurma konusunda çok da başarılı olmadıkları görülmektedir. Devletin siyasi ve ekonomik olarak kendisine rakip unsurlar olarak ortaya çıkmalarına karşı aldığı önlemlerin ağa sınıfının gelişiminin önünde durduğu bir gerçektir. Ancak sadece bu baskının varlığı âyanın büyüme ve tekelleşme yolundaki zayıf yapısını açıklamaya yetmemektedir. Sivas âyanının arazi ve iklim şartları nedeniyle buğday ve arpa gibi fazla artı değer getirmeyen tarımsal üretimde yer almaları, coğrafyanın engebeli olması ve devrin teknik şartlarının zayıflığı nedeniyle nakliyenin zorluğu ve pahalılığı, Osmanlı coğrafyasının genelinin muzdarip olduğu savaş ortamı, bunun getirdiği ağır ekonomik ve beşerî kayıplar düşünüldüğünde âyan açısından bu olumsuz tablonun sebepleri daha net anlaşılmaktadır. Yine şehrin büyük nüfuslu şehirlere ve büyük liman kentlerine uzaklığı, deniz ticaretinden yoksun kalması da üretilen ürünler için gerekli pazardan yoksun olmasına neden oluyordu. Bu anlamda şehrin ileri gelenlerinin büyüme ve sermaye birikimi konusunda önünde çok fazla seçenek kalmıyordu.

Bu anlamda Goffman'ın İzmir'deki âyan aileleri örneğinden hareketle büyük ticari ağların içinde yer alan aileler ortaya çıkmadı. Giderek etkisizleşen tımar sahibi olmak ya da iç ticarete yetecek nispette yerel üretim merkezlerinin işletilmesi girişimci grubun önündeki iki seçenektir (Goffman, 2004, s. 201).

Tüm olumsuzluklara rağmen taşrada yaşamaya çalışan ağa sınıfının birbirleri ile çeşitli sermaye ve üretim ortaklıklara girdikleri görülmektedir. Tımarlardan alım-satımına kadar çeşitli alanlarda ortaklık ilişkilerine girmişler, ancak bu ilişkiler Osmanlı genelinde olduğu gibi büyük işletmelere dönüşecek çoklu ortaklıklardan ziyade sermaye korumaya yönelik sayılabilecek küçük çaplı ikili ortaklıklar şeklinde gerçekleşmiştir. Sermayesi büyük olan ağaların ortaklık anlaşmalarına ait belgelerin- örneğin noter ihtiyacı hissettiren satın alma gibi- çok daha az olması dikkati çekmektedir. Tek başına bu çalışmada elde edilen veriler ağa sınıfının girişimciliğinin derecesini tespit etmede elbette yetersizdir. Ancak ciddi bir temsil oranı veren sicillerde bu tip vakaların azlığı da anılmaya değer.

Her ne kadar toprağa bağlılık önemli bir özellik olarak kalmış olsa da ve ağalar arasında büyük ortaklıklara girilmese de ağa sınıfının toprak üzerinden geçimlerini sağlamak gibi tek seçenekleri yoktu. Zira isimlerinin önündeki lakaplardan meslekleri tespit edilebilen ağalardan yarısı ehl-i tımar iken diğer yarısının 27 farklı mesleği icra ettikleri tespit edilmiştir.

Ağaların birbirleriyle sıkı bir alacak-verecek ilişkisi vardı. Nitekim bazı ağaların tüm mal varlıklarının en büyük ya da ikinci kalemini alacakları oluşturmaktaydı. Aralarında gayrimenkul satışları olmakla birlikte, kimi ağalar oldukça fazla kimseye borç vermişlerdi. Borç verdikleri kişiler içinde hem Sivas içinden ya da dışından kimselere hem de üretici/esnaf/ağa olanlara rastlanması ağaların âdeta küçük birer kredi sağlayıcılar olarak ekonomik hayata canlılık kattıklarını akla getiriyor. Bunun yanı sıra kendileri de yüklü miktarlarda borçlanan ya da verdiği borçları tahsilde zorlanan ağalar ne yazık ki iflastan kurtulamadılar.

Sivas ağa sınıfının kendi çapında önemli yatırımlarından birisi şehir merkezinde bir dükkâna sahip olmaktı. Terekesi incelenen ya da başka vesilelerle haklarında bilgi elde edilen ağaların çok önemli bir kısmı en az bir tane dükkân sahibiydi. Bu dükkânların her zaman için kendi meslekleri ile alakalı olması gerekmiyordu. Bu gayrimenkuller kendilerine miras olarak kalmış olabildiği gibi sermaye kaynaklarının farklılaştırılması için alınan bir önlem, bir pasif yatırım şekliydi. Ayrıca terekeler içindeki değerlerine bakıldığında altın ve benzeri ziynet eşyaları önemli bir yatırım aracı değildi. Anlaşılan bu tür metaller zenginlik göstergesi ve kadınlar için süs olmaktan çok öteye gidememişti.

Ağaların orta ve üst seviyeli gelire sahip kimseler ve şehrin ileri gelenleri olarak sosyal yaşamda diğer insanlardan kalın duvarlar ile ayrılmadıkları iddia

edilebilir. Örneğin eş seçerken ağa kızı olmasına dikkat etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu anlamda ağa sınıfı içinde gerçek bir sınıflaşmadan bahsedilecek derecede kapalı bir evlilik modelinin olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Ağalar büyük oranda tek eşli bir yaşamı tercih etmişlerdir. Bu çalışmada incelenen 25 aile içerisinde ailelerin genel itibarıyla bir ila üç çocuk sahibi oldukları tespit edilmiş, beş ve daha fazla çocuğa rastlanılmamıştır. İncelenen kesimin kısmen varlıklı ailelerden oluşması ve büyük çoğunluğunun şehirli olması bu niteliklerini açıklamada açıklayıcı olabilir.

Kaynakça

- Akdağ, M. (1975). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730- 1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1975/XIII (23), 51- 61.
- Barkan, Ö. (1968). Edirne Askerî Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545- 1659) I. *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 1966, 1-479.
- Demirel, Ö. (2006). *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri- Makaleler*. Sivas.
- Goffman, D. (2004). *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*. Cambridge.
- Göçek, F. M. (1996). *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford: Oxford University Press.
- İnalcık, H. (1969). Capital Formation in the Ottoman Empire. *The Journal of Economic History*, 29 (1), Cambridge: Cambridge University Press, 97- 140.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (1994/93). Osmanlı İmparatorluğu (V. Engin, Çev.). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 145- 175.
- İnalcık, H. (2000). Osmanlı Fetih Yöntemleri. *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*. M. Öz, O. Özel (Der.), 443- 472.
- İslamoğlu- İnan, H. (1963/62, Yaz/Güz). Mukayeseli Tarih Yazımı İçin Bir Öneri: Hukuk, Mülkiyet, Meşrutiyet. *Toplum ve Bilim*, 19- 32.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul.
- McGowan, B.(2004). Ayanlar Çağı 1699-1812 (A. Berktay, Çev.). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, II, (H. İnalcık- D. Quataert, Ed.). İstanbul.
- Mutaftçieva, V. P. (1998). XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Ayanlık Müessesesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Mart 1997/ XXXI, 163- 182.
- Özkaya, Y. (1979). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Timar ve Zeâmetlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler ve Sonuçları. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1979/32, 219- 254.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pakalın, M.Z. (1983). *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1982,Bahar). Osmanlı Tarımında Üretim İlişkileri 1840- 1913. *Toplum ve Bilim*, 17, 3-50.
- Piterberg, G. (2005). *Osmanlı Trajedisi Tarih- Yazımının Tarihle Oyunu* (U. Abacı, Çev.). İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Savaş, S. (1992). XVIII. Asırda Sivas'ta Bir Âyan Ailesi Zaralızâdeler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VIII, , 81- 97.
- Şahin, İ. (1979). Tımar Sistemi Hakkında Bir Risâle. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 905- 935.
- Yıldırım, O. (2000). Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm. *Toplum ve Bilim*, Kış/83, 146- 177.